TUHED
Turkish History Education Journal
Spring 2016, *5*(1), ss. 340-356
www.tuhed.org

Yayın Kritiği:

SON DÖNEM OSMANLI EĞİTİM TARİHİNDE COĞRAFYA DERS KİTAPLARINA BİR ÖRNEK: COĞRAFYA DERSLERİ

Abdurrahman ŞEREF

Coğrafya Dersleri. İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1326(1910/1911), 60 s.

Ümüt AKAGÜNDÜZ*

Giriş

Türkiye'de coğrafya öğretiminin tarihi üzerine yapılan çalışmaların sayısında ve niteliğinde yeterli olmasa da bir artış yaşanmaktadır. Coğrafyanın hem Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda devlet bütünlüğünün somutlaştırılmasında oynadığı rolü düşündüğümüzde, bu alan ile ilgili kurgulanan derslerin katkılarını analiz etmenin gerekliliği belirginleşmektedir. İşte çalışmamızdaki temel hedefimiz Osmanlı Devleti'nin son yıllarında coğraya eğitiminin şekillenmesinde ders kitaplarının oynadığı rolü küçük bir örnekle de olsa analiz edebilmektir. Bu analizimizi gerçekleştirirken yararlandığımız metin ise Abdurrahman Şeref'in *"Coğrafya Dersleri"* adlı çalışmasıdır. Çalışmada yöntem olarak tarama modelinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Abdurrahman Şeref Efendi'nin 60 sayfadan oluşan eseri temin edilmiş, daha sonra ise eserin transkripsiyonu ve sadeleştirilmesi yapılarak biçimsel özellikler açığa çıkartılmıştır. Söz konusu eserin çeviri aşaması bittikten sonra elde edilen bulgular irdelenerek bir sonuca ulaşılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, E-posta: umutakagunduz1@gmail.com.

Yayın Geliş Tarihi: 29.02.2016 Yayına Kabul Tarihi: 14.05.2016

Abdurrahman Şeref Efendi

20 Ağustos 1853'te İstanbul'da doğan Abdurrahman Şeref Efendi 18 Şubat 1925'te doğduğu kentte vefat etmiştir. Osmanlı Devleti'nin "Son Vak'anüvisti" olarak adlandırılan Abdurrahman Şeref sadece Tarih-i Osmani Encümeni Reisliği ve tarihçiliği ile değil eğitim, siyaset ve coğrafyaya ilgisiyle de dikkat çeken bir karakterdir (Demiryürek, 2003, s. 198). Mahrec-i Aklam-i Şâhâne, Mekteb-i Sultânî ve Dârülmuallimînde tarih ve coğrafya öğretmenlikleri yapan Abdurrahman Şeref, Mekteb-i Mülkiye müdürlüğü sırasında Coğrâfyâ-i Umûmî adlı bir eser kaleme almıştır. 1878'de Mekteb-i Mülkiye'nin Genel Coğrafya dersini üzerine alan yazarımız 1890'a kadar bu dersi yürütmüş, bu tarihten sonra ise Beşeri Coğrafya ile İstatistik derslerini üstlenmiştir. (Tekiner, 2009, s. 255) 1907-1909 yılları arasında ayân âzâlığı, Maârif nazırlığı, Defter-i Hakani nazırlığı, Posta ve Telgraf nazırlığı yapan yazarımız esas şöhretine 1909-1922 yıllarında yürüttüğü vak'anüvislik görevi ile ulaşmıştır (Özcan, 1988, s. 175; İmzasız, 1986, s. 24). 1923 yılında İstanbul milletvekili seçilen Abdurrahman Şeref, Kızılay'ın başkanlığını da yapmıştır (İmzasız, 1986, s. 24). Coğrâfyâ-i Umûmî, Coğrâfyâ-i Ümrân, İstâtîstîk, İlm-i Ahlâk, Zübdetü'l- Kıssas, Fezleke-i Târîh-i Düvel-i İslâmîyye, Târîh-i Devlet-i Osmânîyye, Târîh-i Asr-ı Hâzır, Harb-i Hâzırın Menşeî, Fezleke-i Târîh-i Devlet-i Osmânîyye ve Târîh Musâhabeleri gibi kitapların yanı sıra pek çok ders kitabı da kaleme almıştır (Özcan, 1988, s. 175; Tekiner, 2009, s. 257).

Coğrafya Dersleri Adlı Eserin Biçimsel Özellikleri ve İçeriği

Abdurrahman Şeref'in eseri hakkındaki incelememize başlamadan önce Benjamin C. Fortna'nın "Mekteb-i Hümayûn: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim" adlı çalışmasında haritalar hakkında ileri sürdüğü tezleri kısaca analiz etmek incelememizin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Fortna'nın eserinin çıkış noktası Son Dönem Osmanlı Eğitim Sistemi'nin Batı kaynaklı olmakla beraber yerel argümanlarla yol almış olmasıdır. Öyle ki Batı'dan örneklenen eğitim sistemi yerel kaynakları harekete geçirerek Batı'ya karşı bir savunma aracına dönüştürülebilmeliydi (Fortna, 2002, s. 2-4). Haritalar söz konusu olduğunda da bu durumun etkileri gözlemlenebilmektedir. Özellikle Son Dönem Osmanlı Eğitim Sisteminde kullanılan haritalara bakıldığında bu haritaların Batı'daki örneklerinden yola çıkarak askeri kurumlarca üretildiğini ama bu üretim sürecine Osmanlı kartografya

 ISSN: 2147-4516

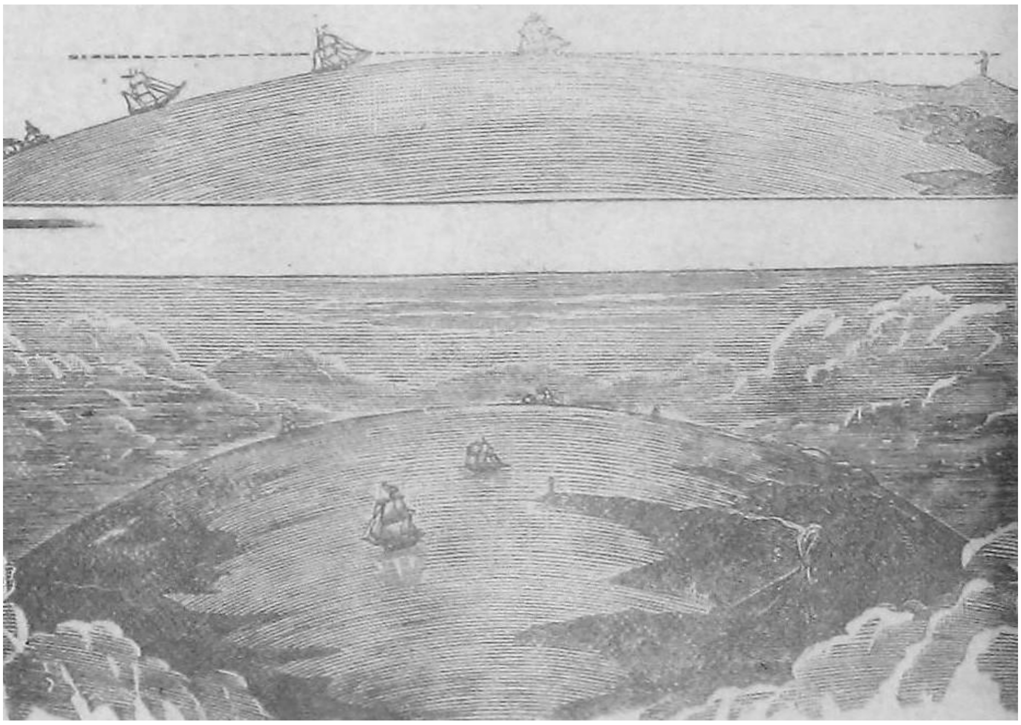
geleneğinin de yerleştirildiğini görmekteyiz (Fortna, 2002, s. 172-173). Bu noktada Fortna'ya göre II. Abdülhamit Dönemi'nde sınıflarda kullanılan haritaların en önemli özelliği üç kıtaya yayılmış Osmanlı topraklarının tek bir harita üzerinde işlenerek toprak bütünlüğüne ve bu toprak bütünlüğüne inanan yeni bir kimliğe işaret edilmesidir (Fortna, 2002, s. 186-187).

Abdurrahman Şeref'in 1910 yılında yayımlanan *"Coğrâfyâ Dersleri"* adlı çalışması taşrada bulunan İdâdî Mektepleri ile Rüştiye Mektepleri öğrencileri için hazırlanıp Maârif Nezâreti'nin ruhsatı ile Şirket-i Mürettibiyye Matbaâsı'na bastırılmıştır. 60 sayfadan oluşan eserin boyutları 18X13 cm olup kapağının üzerinde İstanbul Eğitim Enstitüsü Kitaplığı ile Darülmuallimîn Kütüphânesi mühürleri bulunmaktadır. *"Coğrâfyânın Tarîfi ve Ârzın Şekli"* konu başlığı ile başlayan çalışmada *" Karalar ve Sular", "Harîtâ ve Cihet", " Küre-i Ârz Hakkında Mâlûmât-ı İbtidâîye", "Kıtaât ve Ebhâr-ı Hamse", "Avrûpâ Kıtâsı", "Asya Kıtâsı", "Afrika Kıtâsı", "Amerika Kıtâsı", "Okyanusya Kıtâsı", "Memâlik-i Devlet-i Âliye-i Osmânîyye", "Avrupâ-i Osmânî", "Asyâ-i Osmânî", " Afrikâ-i Osmânî", "Büyük Ticâret İskeleleri"* olmak üzere 15 adet başlık ile 5 adet resim, 10 adet harita bulunmaktadır. Resimler dünyanın yuvarlaklığını, temsili bir Dünya'yı, yanardağları ve yönleri ele alırken haritaların 7 tanesi kıtalarla 3 tanesi ise Osmanlı Devleti ile ilgilidir. Haritalar ise sırasıyla "*Küre-i Musattah", "Avrupâ Harîtâsı", "Asya Harîtâsı", "Afrika Harîtâsı", "Amerika-i Şimâlî Harîtâsı", "Amerika-i Cenûbî Harîtâsı", "Melanezya Adaları Harîtâsı", "Avrupâ-yi Osmânî Harîtâsı", "Anadolu-yi Şâhâne Harîtâsı", "Afrikâ-yi Osmânî Harîtâsı"* olarak adlandırılmıştır. Giriş yazısında haritaların önemine değinen Abdurrahman Şeref'e göre coğrafya dersinin içeriği öğrencilere anlatılırken mutlaka haritalardan yararlanılmalıdır.

Coğrafyayı *"rûy-ı ârzın ahvâl ve keyfiyyetinden bahs eder bir ilim"* olarak tanımlayan Abdurrahman Şeref, *"Coğrâfyânın Tarîfi ve Ârzın Şekli"* adlı ilk konu başlığında gezegenimizi bir karpuza benzeterek düz bir ovada giderken ilk başta camilerin minarelerinin ve şerefelerinin en sonunda ise caminin tamamının göründüğünü söyleyerek bir resim ile anlatımını somutlaştırmaktadır (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 5-6).

 ISSN: 2147-4516

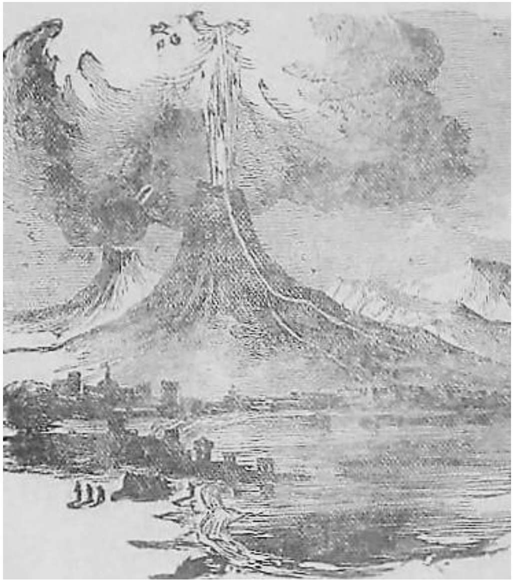
Şekil 1. Arzın Şekli

"Karalar ve Sular" başlığı altında ise Dünya'nın dörtte birinin karalardan dörtte üçünün ise sudan oluştuğuna değinen yazar şunları söylemektedir: *"Kara olan mahal berr-i atîk yani eskidünya ve berr-i cedîd yani yenidünya isimleriyle iki kısma ayrılıyor. Berr-i atîk kısmı Avrupâ ve Asyâ ve Afrikâ isminde üç kıtâya ve berr-i cedid kısmı dahi Amerikâ ve Okyanusyâ namıyla iki kıtâya hâvîdir. Bu cihetle kıtaât-ı ârz beş olur. Su olan mahallerine ale'l-umûm deniz tabîr olunup denizlerin büyüklerine Bahr-ı muhît ve dış deniz tesmiye olunur. Dış denizler Bahr-ı Muhît-i Âtlâsî, Bahr-ı Muhît-i Hindî, Bahr-ı Muhît-i Kebir, Bahr-ı Müncemid-i Şimâlî ve Bahr-ı Müncemid-i Cenûbî namlarıyla beş kısma taksîm ediliyor. Bahr-ı muhîtlerden ayrılarak karalar arasına girenler adî denizlerdir ki bunların en meşhuru Bahr-ı Sefîddir"* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 7). Karalar ve Sular başlığı altında fiziki coğrafyayı alakadar eden konuları da irdeleyen yazar, ada, yarım ada, burun, dağ, yanardağ, sıra dağ, körfez, koy, boğaz, kanal, göl, bataklık, nehir, şelale, kavramları hakkında da bilgi vermektedir (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 8-11).

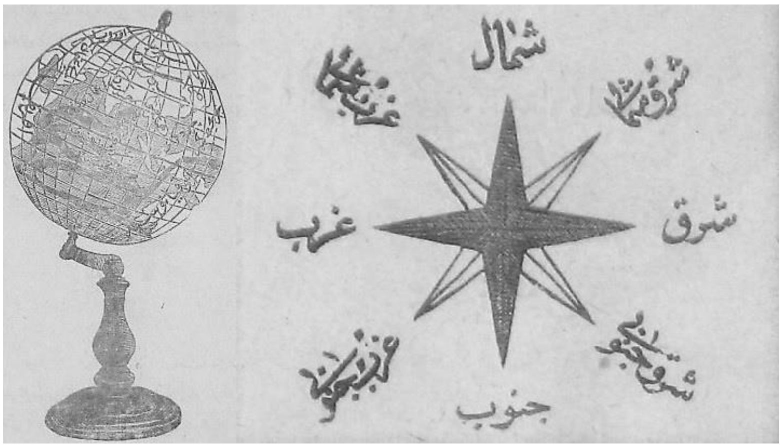
 ISSN: 2147-4516

Şekil 2. Yanardağ

“Harîtâ ve Cihet” konu başlığı altında haritaların gerçekçi harita yapımının masraflı olmasından dolayı kâğıt üstüne çizildiklerine dikkat çeken yazar Dünya’nın temsili bir resmini vererek yönleri anlatmaktadır. *“Güneşin doğduğu cihete şark ve battığı cihete garb ıtlâk ederler. Yüzünü şarka çevirip duran adamın sağ tarafına cenûb ve sol tarafına şimâl tesmiye eylerler. Bu dört cihet “cihât-ı erbâ-i asliyedir. Bunlardan her ikisinin arasındaki cihetler dâhî coğrâfyâda müstamel olub şark ile şimâl beynine şark-ı şimâlî ve şark ile cenûb beynine şark-ı cenûbî ve garb ile cenûb beynine garb-i cenûbî ve garp ile şimâl beynine garb-i şimâlî tabîr olunur”* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 13) . Yazar ayrıca bu başlık altında Dünya’nın iki yönlü hareketini, kutupları, enlem ve boylamı da anlatmaktadır (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 11-16).

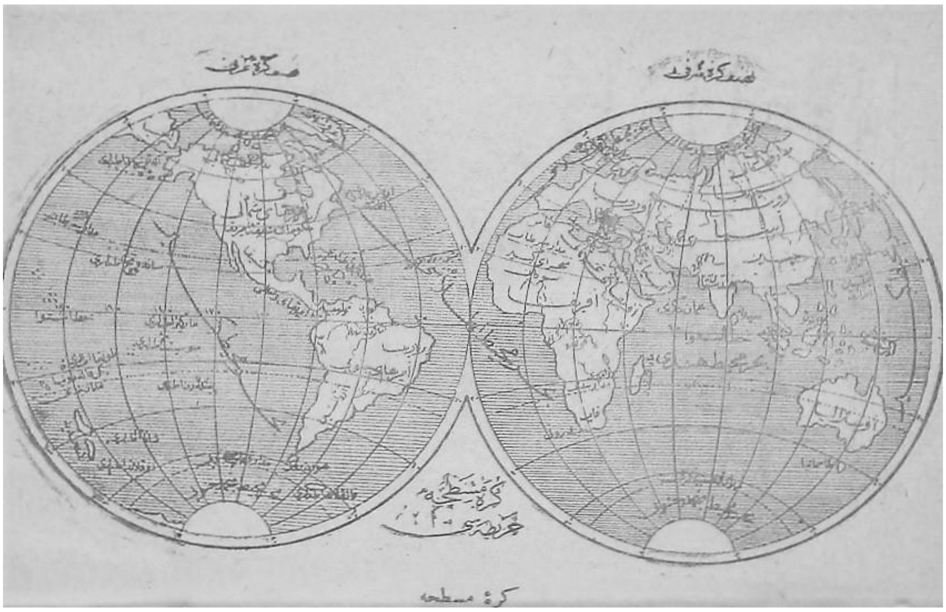
Şekil 3. Küre-i Arz ve Rüzgâr Gülü

 ISSN: 2147-4516

Kıtalar ve denizler hakkında bir ön bilginin verildiği *“Kıtâat ve Ebhâr-ı Hamse”* başlığında ise güney ve kuzey yarımkürelerde bulunan kıtaların isimleri ile okyanusların hangi kıtalar arasında kaldığının değerlendirmesi yapılmaktadır. “*Bahr-ı Muhît-i Kebîr garben Amerikâ ve şarken Asyâ kıtaları arasında bulunan Okyanusyâ Adaları’nın hemen kaffesini ihtivâ eyler. Bahr-ı Muhît-i Hindî Afrikâ’nın şarkıyla Asyâ’nın cenûbu ve Okyanusyâ’nın garbı arasındadır”* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 17-18) .

Şekil 4. Küre-i Musattah

Ders kitabının en fazla sayfasını Avrupa’ya ayıran Abdurrahman Şeref *“Avrupâ Kıtâsı”* konu başlığı altında kıtanın fiziki coğrafyası ile ülkeleri hakkında bilgi vermektedir. Fiziki coğrafya düzleminde ilk ele alınan konu kıtaya komşu olan diğer kıtalar ve kıtayı çevreleyen denizlerdir. *“Sahilleri girişli çıkışlıdır. Binâena’leyh körfezleri ve limanları ve burunları çoktur. Ada ve yarım adaları dahi vardır.”* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 19). İkinci ele alınan konu adalar ve yarımadalar olup kıtanın çeşitli bölgelerindeki ada ve yarımadalar tanıtılarak Mora’nın bir yarımadayken açılan kanalla bir adaya dönüştüğü anlatılmaktadır. *“Avrupâ’nın en mühîm adaları Bahr-ı Muhît-i Atlasî’de Britanyâ-i Kebîr ile İrlanda’dır ki İngiltere memleketini teşkîl ederler”* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 21).

ISSN: 2147-4516

Şekil 5. Avrupâ Harîtâsı

Avrupa'da bulunan ülkelerin konu edildiği üçüncü kısımda ise Osmanlı Devleti, Sırbistan, Karadağ, Romanya, Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz, Fransa, Belçika, Felemenk, İsveç, Norveç, Danimarka, İsviçre, Avusturya-Macaristan ve Rusya başkentleri ile birlikte anılmaktadır (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 22-25). Sonraki kısımlarda ise kıtada bulunan boğazlar, dağlar ve nehirler bulundukları ülkeler hatırlatılarak anlatılmaktadır. "Avrupa Kıtası'nın meşhur boğazları bunlar Yeni Kale Boğazı Karadeniz'i Azak Denizi'nden tefrik eder. Bahr-ı Siyah Boğazı ile Çanakkale Boğazı Rumeli-i Şahane ile Anadolu-i Şahane arasında bulunurlar ve Bahr-ı Sefid'i Marmara Denizi vasıtasıyla Karadeniz'e vusul ederler. Mesina Boğazı İtalya ile Sicilya Adası'nı yekdiğerinden ayırır. Otronto Boğazı Rumeli-i Şahane'yi İtalya'dan ve Adriyatik Denizi'ni Yunan Denizi'nden tefrik eyler" (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 25).

"Asya Kıtâsı" konu başlığı altında izlenen anlatım yöntemi Avrupa Kıtası başlığı altında izlenen yönteme benzerdir. Dünya'nın en büyük ve en kalabalık kıtası olduğu hatırlatılan Asya'nın ilk etapta coğrafi konumu hakkında bilgi verilmektedir. *"Bu kıtânın şimâl tarafı Bahr-ı Müncemid-i Şimâlî'ye ve şark tarafı Bahr-ı Muhît-i Kebîr'e ve cenûb tarafı Bahr-ı Muhît-i Hindî'ye sahildir. Garp tarafında Avrupa Kıtâsı ile Bahr-ı Hazar ve Bahr-ı Siyâh ve Bahr-ı Sefîd ve Bahr-ı Ahmer vardır. Avrupa Kıtâsı ile aralarını Ural Dağları ve Ural Nehri ve Bahr-ı Hazar ve Kafkas Dağları tefrîk eyler"* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 28). Kıtanın körfezleri ve adaları ele alındıktan sonra kıta da bulunan Arabistan, Anadolu, Hindistan ve Hindiçin'inden oluşan dört büyük yarım ada irdelenip Osmanlı Devleti, İran, Çin, Hindistan, Japonya, Rusya, Afganistan ve

 ISSN: 2147-4516

Türkistan hakkında bilgi verilmektedir. İlerleyen sayfalarda ise kıtanın nehirleri, gölleri, boğazları, dağları ve körfezleri anlatılmaktadır (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 31-35). "*Asyâ'nın nehirleri çoktur. Kızılırmak Anadolu'da cereyan idip Karadeniz'e dökülür. Şattülarab Basra Körfezi'ne mensup olup Dicle ve Fırat isminde iki büyük ayaktan terekküb etmiştir. Sind Nehri Umman Denizi'ne ve Ganj Nehri Bengal Körfezi'ne dökülür* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 33)"

Şekil 6. Asyâ Harîtâsı

Süveyş Kanalı'nın açılması sonrasında bir büyük ada haline geldiği belirtilen Afrika Kıtası ele alınan diğer konu başlığıdır. Kıtanın coğrafi konumu hakkında bilgi verildikten sonra özellikle kıtanın sıcaklığına ve hayvan çeşitliliğine dikkat çekildiği gözlemlenmektedir. "*Binâen'aleyh en vasi çöller bu kıtâdadır yine bu sebeptendir ki ağaçları ve hayvanları bizim memâlik ağaçlarına ve hayvanlarına benzemez. Meselâ aslan ve gergedan ve timsah ve devekuşu ve maymun ve ceylan gibi hayvanlar bu kıtâda çoktur*" (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 35-37).

 ISSN: 2147-4516

Şekil 7. Afrikâ Harîtâsı

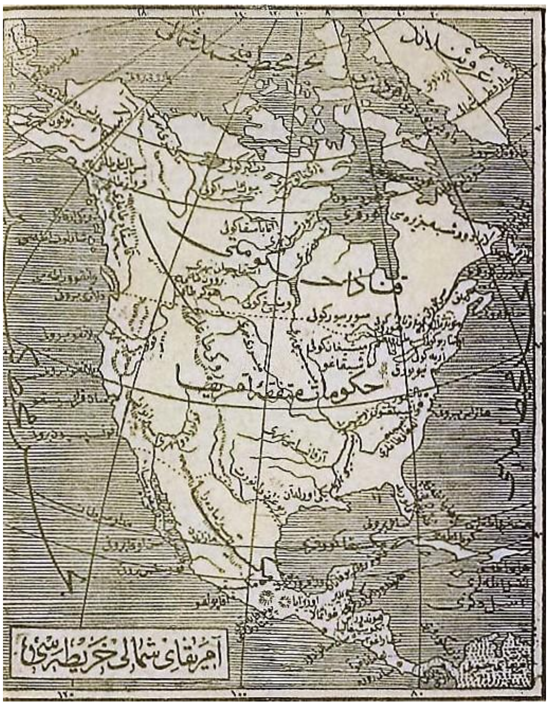

Kıta'da bulunan ülkeler değerlendirilirken öncelikle Kuzey Afrika'ya odaklanılarak Mısır, Fas, Tunus, Trablusgarp ve Cezayir hakkında bilgi verilmiştir. Bu ülkeler haricinde kıtanın denize yakın yerlerinin Avrupalı devletlerin idaresi altında olduğuna işaret edilerek Sudan ve Habeşistan hakkında da değerlendirme yapılmıştır. Kıtada bulunan dağlar, göller ve nehirler anlatıldıktan sonra ise kıtanın nüfus yoğunluğunun siyahilerden oluşmakla beraber Habeşlerin ve Berberilerin renklerinin daha açık olduğu belirtilmiştir (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 39-40). "*Habeşler gibi renkleri açık olanları dâhî vardır. Bunlar Avrupalılar misillü hüner ve marifete âşinâ olmayıp aşiret tarzında yaşamaktadır ve memleketlerinin harâreti sebebiyle ekseriyesi libâse bile hacet görmez*" (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 40).

Amerika Kıtası'nın güney ve kuzey olmak üzere iki büyük parçaya ayrıldığını söyleyen Abdurrahman Şeref ilk olarak kıtanın konumu hakkında bilgi vermektedir. "*Amerikâ Bahr-ı Müncemid-i Şimâlî ile Bahr-ı Müncemid-i Cenûbî arasında uzun bir Kıtâdır. Şark tarafı Bahr-ı Muhît-i Atlasîye'ye ve garb tarafı Bahr-ı Muhît-i Kebîr'e sahildir. Binâen'aleyh şarkından Avrupâ ve Afrikâ'ya ve garbından dâhî Asyâ ve Okyanusyâ'ya nazırdır*" (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 41).

 ISSN: 2147-4516

Şekil 8. Amerika-yi Şimâlî Harîtâsı

Kıtanın fiziki ve beşeri coğrafyası hakkında pek detaylı bilgi verilmediği gözlemlenmektedir. Kıtanın kuzeyinde irili ufaklı pek çok adanın bulunduğu bu adaların en büyüğünün üzeri buzla kaplı olan Grönland olduğu hatırlatıldıktan sonra Hudson Denizi, Meksika Körfezi, Mississippi Nehri ve Amazon Nehri hakkında kısa bilgiler verilmektedir.

Şekil 9. Amerika-yi Cenûbî Harîtâsı

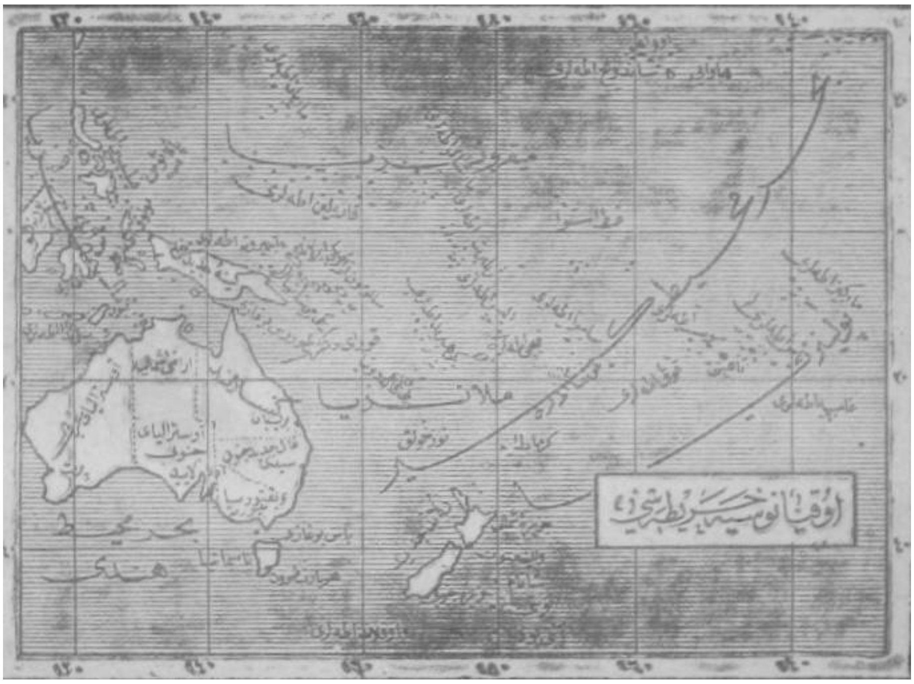

 ISSN: 2147-4516

Kıtadaki ülkeler değerlendirilirken ise Latin Amerika ülkelerinin tamamına değinilmeyerek ABD, Kanada, Meksika ve Brezilya hakkında kısa bilgiler verilmiştir (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 43-44). “*Hükümet-i Müttefike-i Amerikâ tesmiye olunan büyük devlet vardır ki ülkesi gâyet vâsidir havası mutedil ve zirâatı ve sanâî ve ticâreti müterakkidir. Washington merkez-i idâresi ve New York en büyük iskelesidir*” (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 44).

Kitapta en az yer ayrılan Okyanusya kıtasının da ilk olarak coğrafi konumu değerlendirilmiştir. Kıtanın irili ufaklı pek çok adadan oluştuğuna dikkat çeken yazar bu adaların en büyüklerinin Avustralya, Cava, Sumatra, Borneo, Yeni Gine ve Yeni Zelanda olduğunu söylemektedir. Kıtanın fiziki coğrafyası hakkında oldukça yüzeysel bir bilgi verilmiş olup Avustralya üzerinde daha fazla durulmuştur. Bu adanın güneyinde Sydney gibi büyük kentlerin bulunduğu, yerli halkının ise daha çok Afrikalılara benzediği hatırlatılmıştır (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 47-48).

Şekil 10. Okyanusya Haritası

Ders kitabının Okyanusya kıtası sonrasındaki bölümleri Osmanlı coğrafyasına ayrılmış olup üç başlık altında anlatılmıştır: Osmanlı Avrupası, Osmanlı Asyası ve Osmanlı Afrikası. *“Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne Avrupâ-i Osmânî ve Asyâ-i Osmânî ve Afrikâ-i Osmânî namlarıyla Avrupâ, Asyâ ve Afrikâ Kıtâlarına yekdiğerine muttasıl olarak yayılmış ve Bahr-ı Sefîd’in bütün şark semtlerini kaplamıştır”* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 49).

 ISSN: 2147-4516

Osmanlı Avrupası başlığı altında ilk olarak bölgenin sınırları üzerinde durulmuştur. Bu düzlemde sınır şu şekildedir: Balkan yarımadası Tuna Nehri ve Sava Nehri ile çevrelenmiş olup doğusu Karadeniz'e Batısı Adriyatik Denizi ile Yunan Denizine güneyden Adalar deniz ile Marmara Denizine sahildir. "*Şark tarafı Karadeniz'e ve garp tarafı Adriyatik Denizi ile Yunan Denizi'ne ve cenûb tarafları Adalar Denizi ile Marmara Denizi'ne sâhildir. Adalar Denizi'nde Selanik Körfezi hâsıl olmuştur"* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 51).

Şekil 11. Avrupa-yi Osmânî Harîtâsı

Osmanlı Avrupası hakkında bundan sonraki sayfalarda verilen bilgi ise vilayetlerin konumu ve merkezleri hakkındadır. (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 51-53). *"Rumeli'nin şark-ı cenûbîsinde Karadeniz ile Marmara ve Adalar Denizi arasında Edirne vilâyeti bulunur. Merkez vilâyeti Edirne şehridir. Edirne vilâyetinin garp tarafında Selanik vilâyeti kâindir. Merkez vilâyeti Selanik şehridir. Rumeli'nin garp-ı cenûbîsinde Yanya vilâyeti bulunur. Merkez vilâyeti Yanya şehridir. Selanik vilâyetiyle Yanya vilâyeti arasında Manastır vilâyeti bulunur. Merkez vilayeti Manastır şehridir. Manastır vilâyeti'nin şimâlînde İşkodra vilâyeti bulunur. Merkez vilâyeti İşkodra şehridir"* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 52).

 ISSN: 2147-4516

Osmanlı Asyası anlatılırken de aynı yöntemi kullanmış olup bölgenin sınırları şu şekilde gösterilmiştir: *"Asyâ-yi Osmânî Anadolu-yi Şâhâne ile Ceziret'ü-larabî hâvîdir. Anadolu–yi Şâhâne şimâlen Karadeniz ve Marmara Denizi ve şarken Kafkasya ve İran memâliki ve cenûben Basra Körfezi ve Ceziretü'l-arab ve garben dâhî Bahr-ı Sefîd ve Adalar Denizi ile mahdûddur.* (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 53-54).

Şekil 12. Anadolu-yi Şâhâne Harîtâsı

Bundan sonraki kısımlarda ise bölgede bulunan adalar, nehirler, körfezler, göller ve dağlar hakkında kısaca bilgiler verilerek merkezleri ile birlikte yirmi vilayetin adı hatırlatılmıştır (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 55-57). Arap yarımadası ise ayrı bir paragrafta ele alınmıştır.

Afrika Osmanlısı başlığı altında ise detaylı coğrafi bilgiler söz konusu değildir. Yazar, Nil Nehri hakkında oldukça kısa bir bilgi verdikten sonra Mısır, Trablusgarp ve Tunus vilayetlerini merkezleri ile birlikte ele almıştır. "*Mısırın merkezi Mısrü'l-kahire şehri olup İskenderiye büyük ticaret iskelesidir*". (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 58)

 ISSN: 2147-4516

Şekil 13. Afrika-yi Osmânî Harîtâsı

Ders kitabının son başlığı ise büyük ticaret iskeleleri üzerinde durmuş olup İstanbul, Trabzon, Samsun, İzmir, Selanik, İskenderun, Beyrut, İskenderiye ve Basra kentlerini içermektedir. (Abdurrahman Şeref, 1326/1910-1911, s. 60)

Sonuç

Abdurrahman Şeref'in kaleme aldığı Coğrafya Dersleri adlı ders kitabı, son dönem Osmanlı eğitim tarihinin tipik örneklerinden birisi olmakla beraber kullandığı resimler ve haritalarla farklı bir konuma taşınmaktadır. Eser zengin bir bilgi birikiminden uzak da olsa Abdurrahman Şeref'in coğrafya öğretimi konusundaki tecrübelerini yeterince yansıtmaktadır. Çalışmada kullanılan yöntem bilgi birikimini haritalar aracılığıyla kavratmak üzerine kurgulanmıştır. Bu çerçevede genelden özele doğru konuların anlatıldığını önce Dünya hakkında sonra kıtalar hakkında en sonunda ise Osmanlı Devleti hakkında fiziki ve beşeri coğrafya ile ilgili bilgelere odaklanıldığını görmekteyiz. Ancak anlatımın özellikle kıtalar söz konusu olduğunda farklılaştığını, Osmanlı Devleti için önemli olan kıtaların daha yoğun değerlendirildiğini önemsiz olan kıtaların ise oldukça yüzeysel irdelendiğini söyleyebiliriz. Özellikle sayfa sayısı diğer kısımlara göre daha fazla olan Avrupa Kıtası, ders kitabının içeriğinin önemli bir kısmına hitap etmektedir. Kıta'nın coğrafi konumu, fiziki yapısı ve sahip olduğu ülkeler hem Avrupa'nın artan gücü hem de Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarını koruma kaygısı nedeniyle olsa gerek daha uzun anlatılmıştır. Ders kitabında en az

 ISSN: 2147-4516

değinilen kıtanın Okyanusya olması ise yukarıdaki mantık ekseninde pek de şaşırtıcı değildir. Okyanusya'nın hem çok uzak olması hem de burada bulunan ülkelerin siyasete ve ekonomiye etkilerinin sınırlılığı kuşkusuz ki anlatımın yüzeyselliğine neden olmuştur. Osmanlı Devleti değerlendirilirken de benzer bir durum söz konusudur. Osmanlı Asyası ve Osmanlı Avrupası başlıkları altında tartışılan konular içerik yönünden daha donanımlıyken Osmanlı Afrikası dört-beş cümleden ibarettir.

Eserde dağlar, nehirler, göller, denizler, okyanuslar, körfezler, adalar ve yarımadalar üzerinde durulurken de yoğun bir anlatım tercih edilmemiş daha çok hangi coğrafi unsurun nerede bulunduğu anlatılmıştır. Ders kitabının en ayırt edici özelliği ise şüphesiz ki haritalardır. Abdurrahman Şeref'in haritalara verdiği önem Fortna'nın söyleminden hareketle anlaşılmaktadır. İrdelenen her konu başlığında yer alan bu haritalar aracılığıyla yazarımız öğrencilerin görsel bir malzemeyle bilgilerini pekiştirmeyi hedeflemiştir. Bu düzlemde kullanılan haritalar aracılığıyla öğrencilere Dünya hakkında görsel bir bakış açısı kazandırılırken Osmanlı Devleti'nin bu görselliğin neresinde bulunduğu somutlaştırılmıştır. Abdurrahman Şeref'in Osmanlı Devleti'nin tamamını gösteren bir harita kullanmamış olması Fortna'nın haritalar aracılığı ile oluşturulmaya çalışılan kimlik bütünlüğü tezi ile çelişmekle beraber kullanılan diğer haritalar üzerinde bu kimlik bütünlüğünün takibini yapabilmek mümkündür. Abdurrahman Şeref eserinde üç kıtaya yayılmış bir Osmanlı kurgusu şekillendirerek öğrencilerin zihninde devletin konumunu belirginleştirmeye çalışmıştır. Kanaatimizce genelden özele giden bir anlatım tarzının benimsenmesin nedeni Osmanlı Devleti'nin coğrafi sınırlarının konumunun büyüklüğünü göstermektir. Özellikle metinde kullanılan Avrupa-yi Osmani ve Afrika-yi Osmani haritaları hem bütünlük fikrinin işlenişi hem de ülke topraklarının genişliğinin idealleştirilmesi çerçevesinde ilginç özelliklere sahiptir. Kitabın basıldığı tarih ile Avrupa-yi Osmani haritasını beraber düşündüğümüzde kaybedilen toprakların haritaya yansıtılmadığını Balkanların büyük çoğunluğunun hâlâ Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kaldığını görmekteyiz. Benzer bir durum Afrika-yi Osmani başlıklı haritada da izlenebilmektedir. Batılı devletlerin XIX. yüzyıl boyunca Kuzey Afrika üzerinde artan sömürge faaliyetlerinin boyutlarına rağmen Mısır, Trablusgarp ve Tunus Osmanlı toprak bütünlüğünün bir parçası olarak kurgulanmıştır. Kısacası eserde kullanılan haritalar Osmanlı toprak bütünlüğününün nasıl düşünüldüğüne dair geniş bir çerçeve çizerken

ISSN: 2147-4516

toprak kayıplarına odaklanmamış yani geçmişi idealleştirip öğrencileri yönlendirmeye, kimliklendirmeye çalışmıştır.

Abdurrahman Şeref'in bu eserinin Satı Bey'in 1911'de Tedrîsât-ı İbtidâîyye Mecmûası'nda kaleme aldığı *"Coğrâfyâ Nasıl Tedrîs Olunmalıdır"* başlıklı yazının eleştiri alanına girdiğini de unutmamalıyız. Bu makalesinde coğrafya öğretiminin II. Meşrutiyet öncesindeki halini tasvir eden Satı Bey, mevcut coğrafya öğretiminin öncelikle coğrafyanın tarifi ile başladığını sonrasında Dünya'nın şekline odaklanıp, kıtalardan ve çeşitli ülkelerden bahsedildiğini bu süreç içinde de haritaların kullanıldığını ama bunun da kuru bilgiden öteye geçemediğini iddia etmektedir. Öyle ki Satı Bey'e göre yaşamın içinden destek almayan, sadece sınıf içiyle sınırlı kalan bir coğrafya öğretimi öğrencinin beklenilen seviyeye ulaşmasını engelleyen bir unsurdur. Bu düzlemde şunu söyleyebiliriz ki Abdurrahman Şeref'in bu eserini yazarken yapmış olduğu en büyük hata coğrafya ile yaşam arasındaki bağı kurmamış olmasıdır. Tabii Abdurrahman Şeref'i burada suçlamak pek de mümkün değildir. Çünkü son dönem Osmanlı eğitim sisteminde yetişen, sosyal bilimleri öğretmenlik mesleği ile pratiğe döken ve hepsinden önemlisi vakanüvisliği ile ön plan çıkan yazarımız son dönem Osmanlı eğitim kurumlarında var olan bilgi ve ders kitabı eksikliğine katkı yapmaya çalışan bir karakterdir. Onun bu katkıları olmasa Halil Fikret Kanat'ın 1927 yılında yayımladığı *"Coğrâfyânın Tedrîs Usûlü"* adlı çalışmaya ulaşabilmek elbette ki mümkün olamazdı. Sonuç itibariyle Abdurrahman Şeref'in bu çalışması içeriği ve haritalarıyla özgün bir konuma sahip olup dönem öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasitededir. Esere bir ders kitabı olduğundan hareketle bakmak eksikliklerinin daha iyi analiz edilmesini sağlayarak coğrafya öğretimi noktasında izlenen yöntemin nelerden oluştuğunun küçük bir örneğini bizlere somutlaştırmaktadır. Ayrıca coğrafya öğretiminin ülkemizde geçirdiği dönüşümün tarihsel çerçevesini ortaya çıkartabilmek için ders kitapları üzerinde daha detaylı çalışmaların yapılması gerektiği de aşikârdır.

ISSN: 2147-4516

Kaynakça

Abdurrahman Şeref, (1326/1910-1911). *Coğrafya dersleri*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye.

Demiryürek, M. (2003). Ölümünün 78. yılında son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ve Cumhuriyet. *Milli Eğitim* (158), ss.198-204.

İmzasız. (1986). Abdurrahman Şeref. *Büyük Larousse*, Cilt 1, s. 24. İstanbul: Gelişim.

Fortna, B. C. (2002). *İmperial classroom: Islam, the state, and education in the late Ottoman Empire.* New York: Oxford University.

Özcan, A. (1988). Abdurrahman Şeref. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi,* Cilt 1, s. 175. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Satı. M. (1327/1911, 15 Nisan/28 Nisan). Coğrafya nasıl tedris edilmelidir? *Tedrisat Mecmua*sı (12), ss.244-250.

Tekiner, M. E. (2009). Abdurrahman Şeref Efendi: Biyografisi, resmi ve özel hayatı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 24(1), ss.253-278.

Türk, İ. C. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcisi Satı Bey ve coğrafya öğretimi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (40), ss.423-438.

 ISSN: 2147-4516